

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

KULTÚRNO – HISTORICKÉ PAMIATKY V CESTOVNOM RUCHU
TURECKA

Bakalárska práca

Študijný program: Kulturológia v špecializácii na riadenie kultúry a turizmu

Školiace pracovisko: Katedra manažmentu kultúry a turizmu FF UKF v Nitre, detašované
pracovisko v Trstenej

Školiteľ: Mgr. Tomáš Kučírek

Nitra 2012

Alžbeta Portalová

zadanie

Čestné vyhlásenie

Čestne vyhlasujem, že bakalársku prácu som vypracovala samostatne s použitím literatúry, ktorú uvádzam v zozname Literatúra a pramene.

V Trstenej dňa 10. 4. 2012

.....

Alžbeta Portalová

Pod'akovanie

Touto cestou vyslovujem pod'akovanie školiteľovi Mgr. Tomášovi Kučírskovi za pomoc, odborné vedenie, cenné rady a pripomienky pri zostavovaní tejto bakalárskej práce.

ABSTRAKT

PORTALOVÁ, Alžbeta. *Kultúrno – historické pamiatky v cestovnom ruchu Turecka*: bakalárska práca. Nitra: UKF v Nitre, 2012. 38 s.

Práca kultúrno – historické pamiatky v cestovnom ruchu Turecka je zameraná na opísanie a charakterizáciu vybraných pamiatok a to tých, ktoré boli zaradené do zoznamu svetového dedičstva UNESCO. Práca má najmä teoretický charakter, jej cieľom je oboznámiť a poukázať na význam kultúrno – historických pamiatok, ktorý začal byť doceňovaný až v nedávnej minulosti. Zaoberá sa problematikou ochrany, typológie a charakteristiky kultúrneho dedičstva.

Zároveň vyzdvihuje rozvoj v oblasti cestovného ruchu Turecka, vďaka ktorému sa z tejto krajiny stáva zaujímavá turistická destinácia. Charakterizujem krajinu z demografického, geografického, klimatického, ekonomického, politického, náboženského a historického hľadiska.

Kľúčové slová : Turecko, Zoznam svetového dedičstva UNESCO, kultúrno – historické pamiatky

ABSTRACT

PORTALOVÁ, Alžbeta. *Cultural – historical monuments in the Turkish Tourism* : **bachelor thesis. Nitra: UKF in Nitra, 2012. 38 pages.**

The bachelor thesis *Cultural – historical monuments in the Turkish Tourism* is focuses on describing and characteristics of specific monuments, especially each of them that were included in UNESCO World Heritage List. The thesis is mainly of theoretical character, its aim is to inform you and points out the importance of cultural- historical sights which began to be appreciated only recently. It deals with the protection, typology and characteristics of cultural heritage.

At the same time I want to point out of the development of the Turkish Tourism, thanks to the country becomes attractive tourist destination. I characterise the country from the demographic, geographic, climatic, economic, political and historic point of view.

Keywords: Turkey, UNESCO World Heritage List, cultural- historical monuments

OBSAH

ÚVOD	8
1 CIELE PRÁCE	10
2 METODIKA PRÁCE A METÓDY SKÚMANIA	11
3 SÚČASNÝ STAV RIEŠENEJ PROBLEMATIKY	13
3.1 Ochrana svetového kultúrneho dedičstva	14
3.2 Turecko ako súčasť UNESCO	15
4 TURECKO	17
4.1 Demograficko - geografické údaje	17
4.2 Klimatické podmienky	18
4.3 Politická situácia a hospodárstvo	20
4.4 Náboženstvo	21
4.5 História	21
5 KULTÚRNO- HISTORICKÉ PAMIATKY TURECKA	23
5.1 Národný park Göreme (Kapadócia)	23
5.2 Veľká mešita a nemocnica v Divriği	26
5.3 Istanbul- historické územia	27
5.4 Chatuššaš- hlavné mesto Chetitov	28
5.5 Nemrut Daği- pomník kráľa Antiochia	29
5.6 Hierapolis- Pamukkale	30
5.7 Xanthos- Letoon	31
5.8 Safranbolu	32
5.9 Trója	32
5.10 Selimova mešita a komplex v Edirne	33
ZÁVER	35
LITERATÚRA A PRAMENE	37

ÚVOD

Len máloktorý štát na svete prešiel takými zmenami ako práve Turecko. Táto krajina je historickým mostom medzi Východom a Západom, Európou a Áziou. Na každom kroku sa návštevník presvedčí, že Turecko bolo a zostáva križovatkou mnohých kultúr a národov, z ktorých každý v tejto krajine zanechal svoje stopy v podobe bohatého kultúrneho dedičstva, neobyčajných hodnôt a stavebných pamiatok, ktoré v tom čase patrili medzi vrcholné výtvary ľudského génia. Postupne sa tu vystriedali Egypt'ania, Sumeri, Babylončania, Asýrčania, Chetiti, Frýdovia, Lýdovia, Lýkovia, Peržania, Gréci, Rimania, Byzantínci, Seldžuci, osmanskí Turci a mnoho ďalších.

Význam kultúrno- historických pamiatok sa však začal doceňovať až v nedávnej minulosti, je spätý s prerodom Turecka na modernú západnú spoločnosť najmä po reformách Mustafu Kemala Atatürka čiže Otca Turkov. Turecko si vybojovalo svoj zahraničný status quo, zanikol sultanát, ženy boli zrovnoprávnené aj tak, že bolo zrušené mnohoženstvo. Neskorší vstup Turecka do NATO priniesol výrazné zlepšenie v komunikácii, doprave, obrannej politike štátu. Nové diaľnice, mosty, moderné architektonické projekty a obdivuhodná turistická infraštruktúra výrazne zmenili tvár krajiny. Turecko je taktiež členom Rady Európy, OBSE, úspešne funguje aj colná únia s Európskou úniou.

Na druhej strane, nájdeme však aj dediny, kde nie je pitná voda, ľudia zbierajú drevo či sušia kravský hnoj na kúrenie, najmä vo východnom vnútrozemí je často veľká chudoba. Ľudia bývajú v chatrčiach a ich spôsob života sa po stáročia akoby nezmenil.

Isté však je, že Turecko za posledné roky, napriek mnohým nedostatkom prešlo obrovský kus cesty a mnohé kritické hlasy zo štátov západnej Európy, ktoré sú proti vstupu Turecka do Európskej únie sú založené na predsudkoch či strachu z tejto veľkej, moslimskej krajiny. Je pravdou, že viac než 99 percent obyvateľstva je moslimského vierovyznania, ale väčšina ľudí zastáva moderný postoj k svojej viere a nemalá časť z nich je zástancom prísneho sekularizmu.

K výberu témy ma priviedla najmä skutočnosť, že som nepoznala kultúru a históriu tejto krajiny, aj keď bola vždy pre mňa turisticky atraktívna a v budúcnosti by som ju chcela navštíviť. Štúdiom rôznych publikácií, cestovateľských sprievodcov a iných najmä elektronických dokumentov som sa oboznámila s danou problematikou a v práci som sa

snažila opísať najvýznamnejšie kultúrno – historické pamiatky Turecka ako aj ich vplyv na rozvoj cestovného ruchu.

Táto krajina Blízkeho východu sa slovenským divákom zviditeľňuje aj na televíznych obrazovkách v obľúbených seriáloch, v čom vidím obrovské pozitívum, najmä čo sa týka spoznania mentality a spôsobu života tureckého obyvateľstva. Aj keď si na základe televíznych seriálov nemôžeme vytvoriť skutočnú predstavu o Turkoch a ich živote, určité minimum skutočnosti tam je. Aj toto bol dôvod prečo som si vybrala túto tému.

Som presvedčená, že práca je dôležitá najmä preto, že spropaguje túto krajinu. Jej kultúra, tradície a história nepochybne obohatí každého, kto sa ju rozhodne navštíviť.

1 CIELE PRÁCE

Hlavným cieľom bakalárskej práce bolo predstaviť Tureckú republiku ako krajinu s veľkým bohatstvom najmä archeologickým, prírodným, kultúrnym. Na základe dostupnej literatúry a elektronických dokumentov som chcela priblížiť a opísať zaujímavé kultúrno-historické pamiatky Turecka a to tie, ktoré boli zapísané na zozname svetového dedičstva.

Primárny cieľ bol rozčlenený na jednotlivé čiastkové ciele, ktorými boli štúdium jednotlivých pamiatok zadelených do kapitol podľa roku zavedenia do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO, oboznámenie sa s pojmom kultúrne dedičstvo, či spôsob akým sa Turecká republika do systému ochrany kultúrneho dedičstva zapája.

Prvým čiastkovým cieľom bolo definovanie pojmu kultúrne dedičstvo, opísala jeho rozčlenenie na hmotné a nehmotné kultúrne dedičstvo a charakterizovala systém ochrany kultúrneho dedičstva podľa Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho dedičstva, ale aj Deklarácie NR SR o ochrane kultúrneho dedičstva z roku 2001. V práci som rozoberala hmotné kultúrne dedičstvo, keďže som sa primárne venovala kultúrno-historickým pamiatkam Turecka, ktoré patria medzi hmotné kultúrne dedičstvo a zároveň sú zapísané na zozname UNESCO. Snažila som sa opísať ochranu svetového kultúrneho dedičstva, organizáciu na ochranu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO a priblížiť jej aktivity pri upevňovaní kultúrnych, vzdelávacích a vedeckých vzťahov vrámci všetkých členských krajín tejto organizácie.

Ďalším z cieľov bolo opísanie Turecka z rôznych hľadísk, pre získanie lepšieho prehľadu o krajine, priblíženie prírodných a geografických podmienok, hospodárstva, náboženskej situácie a zhrnutie dejín krajiny, ktoré mali obrovský vplyv na vznik mnohých kultúrno-historických pamiatok.

Posledným z cieľov bolo poskytnúť fakty a informácie o kultúrno-historickom potenciáli krajiny a to prostredníctvom pamiatok zapísaných na zozname UNESCO, ktoré sú týmto chránené aj pre budúce generácie.

2 METODIKA PRÁCE A METÓDY SKÚMANIA

Bakalárska práca kultúrno- historické pamiatky Turecka je teoretického charakteru, s cieľom oboznámiť a podať širšie súvislosti danej problematiky. Je rozdelená na niekoľko hlavných častí- kapitol a podkapitol. Vypracovanie práce pozostávalo z viacerých častí, bolo potrebné vymedziť tému a ciele práce. S prihliadnutím na to, že téma kultúrno- historických pamiatok je pomerne široká, bol vymedzený okruh pamiatok, ktoré sa stali predmetom záujmu práce, v práci bolo rozobratých 10 hmotných kultúrno- historických pamiatok zapísaných na zozname svetového dedičstva UNESCO.

V prvej časti realizácie práce som sa pokúsila zhromaždiť informácie o Turecku, dostupné vydané knihy, elektronické dokumenty o tejto krajine a následne som ich preštudovala. Zhromaždila som informácie o kultúrnom dedičstve, jeho ochrane a taktiež informácie o hmotnom kultúrnom dedičstve Turecka zapísanom na zozname UNESCO.

Významným zdrojom boli knihy E. Križana a M. Varšíka, z ktorých som čerpala prevažné množstvo informácií. Využitím ich poznatkov a niektorých základných všeobecno- vedných metód, najmä analýzou a syntézou problematiky, porovnávaním s ďalšími knižnými titulmi, som v úvodnej časti definovala širšie súvislosti s výberom témy, ciele, metodiku a metódy skúmania a jadro práce som rozčlenila na tri časti.

V prvej časti definujem pojem kultúrne dedičstvo na základe Deklarácie Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva z roku 2001. Vymedzím základné druhy kultúrneho dedičstva, následne priblížim ochranu svetového kultúrneho dedičstva a záver prvej časti patrí Turecku ako súčasť UNESCO, jeho aktivitách vrámci organizácie a vymenujem 10 pamiatok zapísaných na zozname UNESCO.

Kapitola Turecko oboznamuje o charakteristike a vymedzení oblastí. V podkapitolách opíšem krajinu s demografického, geografického, klimatického hľadiska, opíšem politickú situáciu, hospodárstvo krajiny, náboženské pomery a stručnú históriu tejto krajiny Blízkeho východu, keďže sú úzko späté so vznikom, rozvojom a súčasným využívaním spomenutých kultúrno- historických pamiatok.

Posledná tretia časť jadra práce je venovaná hmotnému kultúrnemu dedičstvu, teda samotným kultúrno- historickým pamiatkam Turecka zapísaným na zozname UNESCO, zaradila som ich na základe roku, v ktorom sa ocitli na zozname. Najskôr však zdôrazním rozvoj v oblasti cestovného ruchu Turecka a zvýrazním nárast príchodu zahraničných turistov.

Záver prináša zhrnutie poznatkov a náčrt ďalších možností riešenia problematiky ako ešte viac priblížiť krajinu záujemcovi a zvýšiť tak jej návštevnosť, pretože má potenciál z hľadiska cestovného ruchu a to najmä v oblasti histórie a kultúry.

3 SÚČASNÝ STAV RIEŠENEJ PROBLEMATIKY

Pri zostavovaní práce o kultúrno- historických pamiatkach Turecka som čerpala najmä z publikácií Ľ. Križana, M. Varšika a I. Antalu. V knihe od Ľ. Križana sa autor snaží o priblíženie tureckej zeme, jej pamiatok a zaujímavých miest, ktoré sa oplatí navštíviť. Pri zostavovaní práce bola nemenej dôležitá kniha od M. Varšika, v ktorej je detailne rozobratá najmä história, kultúra, prírodné lokality od najstarších čias Turecka. Knihy som porovnávala s ďalšími publikáciami ako cestovní sprievodcovia po Turecku, encyklopédie, zápisky Antalu a kol. z cesty po Turecku, kde sa venuje najvýznamnejším pamätihodnostiam tejto krajiny. Nemenej dôležité boli aj internetové zdroje, ako oficiálne stránky Ministerstva zahraničných vecí Tureckej republiky, stránky Medzinárodnej organizácie Unesco.

Kultúrne dedičstvo je časťou kultúry a plní špecifické funkcie. Existuje na rôznych úrovniach od individuálnej až po najvyššiu, ktorou je svetové kultúrne dedičstvo a prvky, ktoré sú pre človeka najvýznamnejšie sú zapísané v zozname svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. To, čo je kultúrne dedičstvo určuje človek, stávajú sa ním veci z minulosti, ktorých počet sa znižuje a funkcia zaniká, stávajú sa antropogénnou entitou, ktorá v minulosti plnila významnú funkciu alebo mala vysokú umeleckú hodnotu poprípade bola dokladom vývoja ľudskej spoločnosti. Radi si zanechávame také veci, ktoré boli v minulosti významné a je dôležité, aby sme ich ponechali aj pre nasledujúce generácie.

Existuje veľa definícií kultúrneho dedičstva, na základe architektúry, tradičnosti, stupňa legislatívnej úrovne, dôležitosti či stavebno - technického stavu no podľa Deklarácie Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva (z 28. 2. 2001 Z. z. SR č. 91/2001) je kultúrne dedičstvo : „ Nenahraditeľné bohatstvo štátu a občanov, ktoré je dokladom vývoja spoločnosti, filozofie, náboženstva, vedy, techniky, umenia, dokumentuje vzdelanostnú a kultúrnu úroveň Slovenského národa, iných národov, národnostných menšín, etnických skupín a jednotlivcov, ktorí žijú alebo v minulosti žili na území Slovenska.“

Obsah pojmu kultúrne dedičstvo je veľmi rozmanitý, „jednotlivé druhy a časti kultúrneho dedičstva sú rovnocenné a tvoria nedeliteľnú súčasť kultúrneho dedičstva Európy a celého ľudstva“ (Deklarácia NR SR o ochrane kultúrneho dedičstva). Spravidla rozlišujeme dve kategórie : hmotné a nehmotné kultúrne dedičstvo.

Za nehmotné kultúrne dedičstvo považujeme pamiatky, ktoré nemajú hmotnú podstatu ako napríklad mená, názvy, postupy, folklór, piesne, básne, povesti, hudobné diela, historické udalosti a iné, pričom najvýznamnejšou súčasťou a nástrojom na prežitie kultúrneho dedičstva každého národa je jazyk. Deklarácia NR SR o ochrane kultúrneho dedičstva stanovuje, že nehmotnou hodnotou kultúrneho dedičstva sú: „najmä jazykové prejavy šírené ústne alebo zvukovými nosičmi, diela dramatického, hudobného a tanečného umenia, zvyky a tradície, historické udalosti, zemepisné, katastrálne a miestne názvy”.

Hmotné kultúrne dedičstvo tvoria pamiatky majúce hmotnú podstatu, teda nejaký výtvar ľudskej činnosti alebo predmet, ktorý pripomína minulosť. Deklarácia Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva považuje za hmotnú hodnotu kultúrneho dedičstva „archívne dokumenty bez ohľadu na spôsob zaznamenania informácie, historické knižničné dokumenty a fondy, diela písomníctva, scénografie, kinematografie, televíznej a audiovizuálnej tvorby, zbierky múzeí a galérií, diela výtvarného, úžitkového a ľudového umenia, dizajnu, architektonické objekty, urbanistické súbory, archeologické nálezy a lokality, objekty ľudového staviteľstva, pamiatky výroby, vedy a techniky, historické záhrady, parky a kultúrnu krajinu“(Deklarácia NR SR o ochrane kultúrneho dedičstva 2001).

3.1 Ochrana svetového kultúrneho dedičstva

Kultúrne dedičstvo má pre každú krajinu obrovský význam, je nástrojom ekonomického profitu ak je využívané ako súčasť cestovného ruchu danej krajiny, nemenej dôležitá je aj identifikačná funkcia, kedy sa prostredníctvom kultúrneho dedičstva identifikujeme na najrôznejších úrovniach.

Nielen na ochranu svetového dedičstva, ale primárne na rozvoj medzinárodnej spolupráce a porozumenia v oblasti spoločenských a prírodných vied, výchovy a vzdelávania, kultúry, informácií, informatiky, komunikácie a životného prostredia vznikla 16. novembra 1945 v Paríži medzinárodná Organizácia Spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru (UNESCO), jedným zo zakladajúcich členov bolo aj Československo (Unesco 2011: <<http://www.unesco.org/new/en/unesco/about-us/who-we-are/history>>).

Ďalším z cieľov organizácie je prispievať k upevňovaniu mieru vo svete či podporovať kultúrnu rozmanitosť a kultúru mieru. UNESCO je jedinou medzinárodnou organizáciou systému OSN, ktorá má mandát na rozvoj kultúrneho a intelektuálneho potenciálu svetového spoločenstva, kultúry, vedy a vzdelávania. Medzinárodné uznanie si vyslúžila aktivitami na záchranu kultúrneho a prírodného dedičstva, ale tiež ochranou ľudských práv (Unesco 2011: <<http://www.unesco.org/new/en/unesco/about-us/who-we-are/introducing-unesco>>).

Podľa Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho dedičstva, ktorý prijala Generálna konferencia UNESCO 16. novembra 1972 v Paríži, je záujmom každej vyspelej spoločnosti kultúrne dedičstvo chrániť a zachovávať pre budúce generácie. Z tohto dôvodu bol ustanovený Výbor pre svetové dedičstvo, ktorý aktualizuje a publikuje „Zoznam svetového dedičstva“- zoznam vlastníctva majúceho výnimočnú svetovú hodnotu a tvoriaceho časť kultúrneho či prírodného dedičstva. Momentálne obsahuje 936 lokalít, z toho 725 kultúrnych, 183 prírodných a 28 zmiešaných lokalít nachádzajúcich sa v 153 štátoch (stav v roku 2012). Výbor monitoruje stav ochrany dedičstva zapísaného v zozname a stanovuje akým spôsobom a za akých podmienok budú môcť byť čo najúčelnejšie použité zdroje z Fondu na ochranu svetového a prírodného kultúrneho dedičstva. Činnosť výboru pre svetové dedičstvo zabezpečuje osobitný sekretariát v Paríži, taktiež vydáva rôzne materiály, publikácie a najmä časopis The World Heritage Newsletter. Úzko spolupracuje aj s ďalšími zložkami UNESCO a OSN. UNESCO je pridruženou organizáciou OSN a sídli v Paríži(Unesco 2011:<<http://whc.unesco.org/en/list>>).

3.2 Turecko ako súčasť UNESCO

Turecká republika je súčasťou OSN od roku 1945, taktiež je aktívnym členom medzinárodných organizácií ako napríklad Rady Európy, Severoatlantickej aliancie, Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OBSE), Svetovej obchodnej organizácie (WTO) a ďalších. Patrí medzi 20 zakladajúcich krajín UNESCO a má aktívnu účasť v činnostiach pri upevňovaní kultúrnych, vzdelávacích a vedeckých vzťahov vrámci organizácie. Turecko smeruje k vstupu do Európskej Únie(Ministerstvo zahraničných vecí Tureckej Republiky 2011 : <http://www.mfa.gov.tr/sub.en.mfa?7cafe2ef-78bd-4d88-b326-3916451364f3>>).

Vo voľbách počas 36-tej Generálnej konferencie, konaných od 25. októbra do 10. novembra 2011 bolo Turecko zvolené členom Výboru pre podporu návratu kultúrnych hodnôt do svojich krajín pôvodu. Krajina mala taktiež aktívnu úlohu v procese začlenenia Palestíny do UNESCO. Okrem toho, turecká Agentúra pre medzinárodnú spoluprácu – TIKA a UNESCO uzavreli v máji 2011 Memorandum o porozumení a spolupráci pre podporu spoločných projektov v Afrike, na Balkáne, v strednej Ázii a na Strednom Východe. Očakáva sa, že dohoda môže významne prispieť k rozvoju regiónov v oblasti vzdelávania, kultúry, vedy, komunikácie a informácií (Unesco 2011:<<http://whc.unesco.org/endedisions/4408>>).

Vzhľadom k súčasným finančným ťažkostiam sa turecká vláda rozhodla prispieť na špeciálne núdzové UNESCO fondy sumou viac ako 5 miliónov amerických dolárov, okrem toho venovala rozpočtové príspevky v januári 2012 v plnej výške, takmer 4,5 milióna dolárov (Unesco 2011:<<http://whc.unesco.org/en/world-heritage-fund>>).

Krajina má 10 pamiatok zapísaných na zozname svetového dedičstva UNESCO : historické územia Istanbulu, Xantos- Letoon (archeologická lokalita), Hierapolis-Pamukkale na pobreží Egejského mora neďaleko od Izmiru, archeologická lokalita Trója, Safranbolu v Centrálnnej Anatólii, Göreme- Národný park a lokality v Kapadócií, Chatuššaš- hlavné mesto Chetitov, Veľká mešita a nemocnica v Divriği, Nemrut Daği pri Marmarskom mori a Selimova mešita a komplex v Edirne (Unesco 2011: <<http://whc.unesco.org/en/statesparties/tr>>).

Pre milovníkov kultúry, histórie a cestovateľov je Turecko príťažlivá krajina, na návštevníka tu z každej strany dýcha svetová história. Lokality, ktoré boli zaradené do svetového dedičstva UNESCO sú špecifické a cieľom ich zaradenia do programu je katalogizovať a zachovať kultúrne a prírodné miesta mimoriadneho významu ako spoločné dedičstvo ľudstva. Do tejto oblasti sa zaradilo aj kultúrne a prírodné dedičstvo Turecka, ktoré je čoraz viac ohrozované nielen zmenou životného štýlu, procesom prirodzeného chátrania, ale aj zemetraseniami, ktoré sú v tejto krajine pomerne časté. Je dôležité, zachovať tieto hodnoty aj pre budúce generácie.

4 TURECKO

Turecko je krajina na hranici medzi Európou a Áziou, rozprestiera sa v Malej Ázii a na časti Balkánskeho poloostrova, je to krajina s orientálnou kultúrou a bohatou históriou. Hraničí s Azerbajdžánom, Arménskom, Gruzínskom, Iránom, Irakom, Sýriou v ázijskej časti a s Gréckom a Bulharskom v európskej časti. Obmývajú ho štyri moria, Čierne, Egejské, Marmarské a Stredozemné more. Rozloha Turecka je 783 562 km², z toho 769 632 km² je pevnina a 13 930 km² je vodná plocha (The World Fact Book – Turkey 2012<<https://www.cia.gov/library/publications/the-worldfactbook/geos/eg.html>>).

Na porovnanie je to rozloha väčšia ako Francúzsko a Veľká Británia spolu alebo 2,5 krát väčšia ako Taliansko či 16krát väčšia ako Slovensko.

4.1 Demograficko - geografické údaje

Oficiálny názov Turecka je Turecká republika(Türkiye Cumhuriyeti), má 73 722 988 obyvateľov (k 31.12.2010), z toho je 80% Turkov, 17 % Kurdov a 3 % ostatných ako Arménov, Arabov, Grékov, Albáncov, Gruzíncov a iných (Turecko- základní informace o teritoriu 2012:<<http://www.businessinfo.cz/cz/sti/turecko-zakladni-informace-o-teritoriu-1-1-000802/>>), treba však dodať že národnostné zloženie oficiálne štatistiky neuvádzajú. V celosvetovom meradle je to sedemnásť najviac zaľudnený štát sveta.

Až 99,7% obyvateľov sú moslimovia (väčšina suniti, menšina alevitovia) a ostatných 0,3% obyvateľov sú ortodoxného, gregoriánskeho, židovského, katolíckeho a protestantského vyznania (Lexikon Zemí 2003: 448).

Úradným jazykom tejto krajiny Blízkeho východu je turečtina, kurdština sa používa v bežnom neoficiálnom styku najmä na juhovýchode Turecka, znalosť angličtiny či nemčiny je obmedzená na vzdelanejšie vrstvy a významné turistické strediská (The World Fact Book Turkey 2012 < <https://www.ci.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/eg.html>>).

Podľa odhadu z roku 2008 je gramotnosť tureckej populácie dosahuje 87,4 %, rozdiely nie sú veľké, u mužov je to 95,3 %, zatiaľ čo u žien necelých 90%. Zaujímavosťou je, že až takmer 30% obyvateľstva krajiny je mladšie ako 15 rokov (Turecko- základní informace o teritoriu 2012: <<http://www.businessinfo.cz/cz/sti/turecko-zakladni-informace-o-teritoriu/1/1000802/>>).

Tureckým ženám síce bola pred viac ako osemdesiatimi rokmi prisľúbená rovnoprávnosť, skutočnosť je však taká, že len ženy vo veľkomestách si vybojovali svoje miesto na trhu práce, no na dedinách najmä centrálnej Anatólie ešte stále platia pravidlá, podľa ktorých si ženy musia zahaľovať vlasy a za sexuálny poklesok im hrozí trest smrti. Slabé postavenie tureckých žien sa odráža aj v politike, keďže v parlamente zasadá najmenší podiel žien na celom svete (Turecké Stredomorie 2003:14).

Obrázok 1 Mapa Tureckej republiky

Zdroj: Invia.sk. *Turecko* 2012.Dostupné na internete:
(<http://www.invia.sk/turecko/>)

Turecko je najzápadnejší štát Blízkeho východu ohraničený Čiernym morom medzi Bulharskom a Gruzínskom a Egejským a Stredozemným morom medzi Gréckom a Sýriou. Rozprestiera sa medzi 39° severnej šírky a 35° východnej dĺžky. Úžiny Bospor a Dardanely a s nimi uzavreté Marmarské more oddeľujú Európu od Ázie. V Ázii sa rozprestiera 97 % jeho územia a v Európe zvyšné 3 % (Turecko 2010 : 6) .

Európsku časť utvára jednotvárna nížina, ktorej sever lemuje pohorie Istranca a juh pohorie Tekir Dag. V Ázijskej časti vnútrozemie Anatólie vyplňa suchá pustá plošina členená menšími kotlinami. Miestami sa vyskytujú púšte, polopúšte a bezodtokové zníženiny so slanými jazerami či močiarimi ako napríklad jazero Tuz Gulu. Plošinu zo

severu obklopujú Pontské vrchy a z juhu 1200 km dlhé pásma pohoria Taurus a Antitaurus. Na východe krajiny sa dvíha lánovými príkrovmi pokrytá Arménska vysočina. Jej najvyšší vrch je Ararat (5165 m n. m.) - najvyšší vrch Turecka (Cestovanie Európa- Turecko 2011: <http://cestovanie.sme.sk/cest_lokalita.asp?kr=78>).

Príjemné pláže sa vyskytujú hlavne na pobreží Egejského mora a v južnom Turecku pri Stredozemnom mori.

4.2 Klimatické podmienky

Turecko leží v subtropickom pásme. Stredomorské podnebie sa tu prejavuje najmä tým, že väčšina zrážok padne v zime. Celkovo však pobrežie Egejského mora nie je zďaleka také horúce ako južné pobrežie Turecka s hlavným turistickým letoviskom Antalya, pretože to je pred chladnými vetrami chránené pohorím Taurus zo severu. V lete sa teploty blížia k 40 stupňom Celzia. Stredozemnému podnebiu pobrežných oblastí zodpovedá aj typická stredomorská fauna a flóra, ktorá musí často prežiť celé leto bez jedinej kvapky vody (Turecké Stredomorie 2003:9).

Vo vnútrozemí sa však podnebie blíži ku kontinentálnemu typu. Letá tu bývajú horúce a zimy studené. V Arménskej vysočine bývajú tuhé mrazy a teploty klesajú až na mínus 20 stupňov Celzia. V Istanbule sa priemerné teploty pohybujú od plus 5,6 stupňa Celzia v januári až po 23,1 stupňa Celzia v júli. V hlavnom meste Ankare je priemerná teplota v zime výrazne nižšia (mínus 0,7 stupňa Celzia) v porovnaní s Istanbulom. Letné teploty sú tu približne rovnaké. Ročné zrážky sa v Turecku pohybujú priemerne na úrovni 400 až 700 mm. Výnimku tvorí pobrežie Čierneho mora, kde naprší až 2.500 mm (Turecko 2010:8).

Pre Ankaru je v zime tiež typická pomerne výdatná snehová nádielka. Oblasť strednej ale aj východnej Anatólie, kde sa nachádza aj hlavné mesto je zároveň charakteristická veľkými rozdielmi medzi dennými a nočnými teplotami. Predovšetkým v jarných a jesenných mesiacoch tento rozdiel dosahuje až okolo 10-15°C. Oblasť stredozemného mora je naopak charakteristická vysokou relatívnou vlhkosťou vzduchu, a teplým až tropickým počasím od apríla do novembra. V letných mesiacoch (hlavne júl a august) teploty dosahujú vyše 40°C. Z tohto dôvodu sú na návštevu tejto oblasti najvhodnejšie mesiace september a jún (KRIŽAN 2007:106).

Väčšina tureckých riek má horský charakter. Pretože rieky tvoria na horských tokoch veľké množstvo vodopádov, nezamrzajú ani v zime. Sú však nesplavné aj vtedy, keď dosahujú pomerne veľké dĺžky, pretože sú plytké. Maximálnu úroveň hladiny dosahujú na jeseň a v zime. Vtedy sa často vylievajú. Naopak v lete trpia nedostatkom vody. Väčšie rieky pramenia v horách na východe: Eufrat a Tigris, Kura, Araks. Eufrat preteká tureckým územím asi na 1/3 svojej dĺžky, Tigris tečie v dĺžke 452 km (Turecko 2010:10).

4.3 Politická situácia a hospodárstvo

Moderné Turecko ako parlamentnú demokraciu založil v roku 1923 z porazenej Osmanskej ríše národný hrdina Mustafa Kemal prezývaný Atatürk- „Otec Turkov“. Za jeho autoritatívneho vedenia krajina prijala širokospektrálne sociálne, právne a politické reformy.

Hlavné mesto bolo presťahované z Istanbulu do Ankary, bol zrušený kalifát aj dervišské rády, odlúčená cirkev od štátu, Turci prešli na latinku, čo nesmierne zjednodušilo čítanie a písanie v turečtine. Ženy boli zrovnoprávnené aj tým spôsobom, že bolo zakázané mnohoženstvo a mnoho ďalších reforiem. V roku 1934 vyšlo nariadenie o používaní priezvisk. Atatürk bol ešte štyri razy zvolený za prezidenta republiky, naposledy 1. marca 1935 (VARŠÍK 1986: 231).

V Turecku celkom prirodzene a spontánne pokračuje proces demokratizácie spoločnosti, čo nepriamo prispelo k zlepšeniu vzťahov s hlavným partnerom Turecka-USA. V roku 2007 bol zvolený na sedem rokov prezident Tureckej republiky, stal sa ním bývalý minister zahraničných vecí Abdullah Gül, ktorý zvláštnu pozornosť venuje vstupu Turecka do Európskej únie, zastáva postoj k silnému sekularizmu, demokracii, k právnemu štátu a sociálnej spravodlivosti (Turecko- vnitropolitická charakteristika 2011: <<http://www.businessinfo.cz/cz/sti/turecko-vnitropoliticka-charakteristika/2/1000802/>>).

Národné hospodárstvo sa pomerne rýchlo mení. Rýchlo pribúdajú priemyselné podniky, najmä v západných a pobrežných oblastiach. Ankara, Istanbul, Smyrna (Izmir), Adana a Kayseri sú hlavnými strediskami strojárstva. Veľký význam má ťažba rúd- chrómu, železa, medi a ďalších kovov, rozptýlených po celej krajine. Ťažba ropy a uhlia nestačí domácej spotrebe, rovnako aj výroba železa. Tradičnými odvetviami sú

potravinársky a textilný priemysel, využívajúci rozsiahlu poľnohospodársku produkciu krajiny(ANTALA a kol. 1997: 174).

V hospodárstve Turecka má poľnohospodárstvo prvoradý význam, lebo tvorí asi 50% národného dôchodku a väčšinu exportu. Ovládajú ho dedinskí poľnohospodári, ktorí vlastnia najkvalitnejšiu pôdu, predovšetkým zásobujú vlastnú rodinu a zvyšok predávajú na trhoch, bez ktorých by väčšie dediny a mestá nemohli existovať. Tu sa sústreďujú všetky prebytky, ktoré sú určené na priamu spotrebu: obilie, zemiaky, zelenina a ovocie každého druhu, olivy. Sezam, ľan, konope, repu, trstinu a tabak dodávajú poľnohospodári priemyselným podnikom a dielňam(ANTALA a kol. 1997: 180).

4.4 Náboženstvo

Islam je jedno zo svetových náboženstiev, rozšírené najmä v krajinách Blízkeho a Stredného východu, v severnej Afrike, v juhovýchodnej Európe a stredoázijských republikách. Jeho náuka je vyložená v moslimskej svätej knihe- v Koráne. Pozostáva zo 144 kapitol a 6666 veršov (ANTALA a kol. 1997:175).

Islam vznikol v 7. storočí, v období prechodu arabských národov od prvotnospoločnej spoločnosti k triednemu zriadeniu, v čase ich zjednotenia do feudálneho teokratického arabského kalifátu a bol ideologickým odrazom týchto procesov (VARŠÍK 1986:132). Kým vznik iných náboženstiev nie je celkom objasnený a je opradený záhadami a legendami, o okolnostiach a podmienkach vzniku islamu a živote jeho zakladateľa Proroka Mohameda a jeho prvých prívržencoch sme informovaní pomerne podrobne.

V porovnaní s ostatnými náboženstvami má islam veľa spoločného s kresťanským a židovským náboženstvom. Islam vyznáva len jediného boha –Alaha. Po živote na Zemi nasleduje posmrtný život, v ktorom sa čaká na vzkriesenie. Celá viera je založená na piatich zásadách (tzv. pilieroch islamu): vyznanie viery, modlitba, náboženská daň, pôst v čase ramadánu a púť do Mekky (ANTALA a kol. 1997: 176).

Tureckí moslimovia sa delia na dve skupiny: na sunitov, ktorých je približne 75% a na liberálnych alevitov. V Turecku je asi 70 000 mešít, ktoré sú pod dozorom štátu (Turecké Stredomorie 2003:15).

4.5 História

Turecké územie patrí k najstarším trvalo osídleným regiónom na svete. Najstaršie obydlia vznikajú ešte v neolite. Prvou ríšou, ktorá na území dnešného Turecka existovala v staroveku bola Chetitská ríša, približne v dobe od 18. do 13. stor. pred Kristom. Po rozpade ríše Chetitov sa najdôležitejším štátom stala Frýgia, až pokiaľ ju v 7. stor. pred Kr. nerozvrátili kmene Cimmerčanov. Medzi najvýznamnejšie nástupnícke štáty Frýgie patrili Lýdia, Caria a Lýcia (VARŠÍK 1986: 344).

Už od 12. storočí pred Kristom bolo západné pobrežie Anatólie kolonizované aiolskými, dóorskymi a iónskymi Grékmi. V 8. storočí Gréci kolonizovali celé severné a južné pobrežia. V 6.-5. storočí bola Anatólia dobytá Peržanmi, s ktorými viedli Gréci vojny. Nakoniec Anatóliu dobyl Alexander Macedónsky. Po jeho smrti sa rozpadla na niekoľko helenistických štátov. Mnoho gréckych obyvateľov sa usadilo v rôznych častiach Anatólie, čo viedlo k helenizovaniu celej oblasti. Tieto štáty nemali dlhé trvanie a do konca 1. storočia pred Kristom všetky ovládla Rímska ríša. Po jej delení, v roku 395 územie dnešného Turecka pripadlo Byzantskej ríše(VARŠÍK 1986: 345).

Už od 11. storočia dochádzalo k osídľovaniu tureckým obyvateľstvom. V roku 1299 sa Osman I. stal prvým sultánom Osmanskej ríše, ktorá ako moslimský štát započala ťaženia do Európy, Ázie i Afriky. Sultán ako hlava Osmanskej ríše mal neobmedzenú moc. Počas tohto obdobia väčšina obyvateľov Anatólie, ktorí boli gréckeho pôvodu bola islamizovaná a poturčovaná. Gréci sa udržali iba na pobrežiach, v Kapadócií a vo veľkých mestách, kde žili aj Židia a Arméni (HITZEL 2004:21).

Osmanská ríša zanikla v roku 1923, kedy Mustafa Kemal Atatürk založil republiku. Turecko sa i napriek tomu potýkalo s ekonomickými a politickými problémami, najmä v druhej polovici 20. storočia. V Turecku žije vyše okolo dvadsať miliónov Kurdov a vzťah tureckej vlády k tejto národnostnej menšine dosiaľ nie je úplne doriešený(LEXIKÓN ZEMÍ 2003 : 448).

5 KULTÚRNO – HISTORICKÉ PAMIATKY TURECKA

Kultúrno- historické pamiatky každej krajiny sveta sú úzko späté s históriou danej krajiny a predstavujú obraz minulých dôb v súčasnosti. Pre každého človeka je podstatné tieto pamiatky chrániť a udržiavať, aby sa zachovali aj pre budúce generácie. V Turecku je desať pamiatok zapísaných na zozname svetového dedičstva UNESCO a ďalších 26 je na predbežnom zozname (Unesco 2011: <<http://whc.unesco.org/en/statesparties/tr>>).

Tento potenciál sa dá a využíva sa aj v cestovnom ruchu, turisti jazdia za pamiatkami do Turecka, obľúbené sú predĺžené víkendy v Istanbule alebo kombinované putovacie dovolenky po zaujímavých miestach zakončené pobytovou dovolenkou na pobreží. V poslednej dobe začínajú byť najpopulárnejšie pobytové dovolenky pri Egejskom a Stredozemnom mori.

Turizmu v Turecku sa darí a návštevníkov z celého sveta pribúda. Cestovný ruch v Turecku vyniesol vlani neuveriteľných 23 miliónov dolárov, čím úplne prekonal všetky výsledky z doby pred recesiou. Nie je nutné dodávať, že nárast 10,6% oproti roku 2010 je naozaj masívny. Z arabského sveta zavítalo do Istanbulu o 30% návštevníkov viac (Turizmus v Turecku 2012:<<http://www.voyagemagazin.sk/2012>>). Turecko má obrovskú výhodu v tom, že ponúka nepreberné množstvo atrakcií, od kultúrnych zaujímavostí až po dlhé pobrežie.

Krajinu vlani navštívilo celkom 36 miliónov zahraničných turistov. Väčšina návštevníkov prichádza do Turecka z Nemecka, Ruska, Spojených štátov, Talianska a Francúzska. Turecké hlavné mesto ponúka to najlepšie z Európy i Ázie. Za náhlou popularitou Turecka stojí rad faktorov. Patria k nim lepšie podmienky pre získanie víz pre zahraničných turistov. V porovnaní s mnohými okolitými štátmi je v Turecku navyše relatívne pokoj a mier. Jedna zmena je ale markantnejšia ako ostatné: v roku 2003 používalo v Turecku internet len 23 000 ľudí, dnes je to neporovnateľne viac. Rozmach internetu, ktorý prišiel do Turecka neskôr, zohral dôležitú úlohu v propagácii krajiny (Turizmus v Turecku 2012:<<http://www.voyagemagazin.sk/2012>>).

5.1 Národný park Göreme (Kapadócia)

Na zoznam svetového kultúrneho dedičstva UNESCO bol Národný park Göreme zapísaný v roku 1985, má rozlohu 9756 hektárov a rozkladá sa na západ od mesta Kayseri

v trojuholníku miest Urgup, Nevsehir a Avanos v centrálnej Anatólii. Zvláštnu krajinu, pokrytú ihlanovitými skalnými útvarmi s vertikálnymi trhlinami, do ktorých si ľudia hĺbili svoje obydlia, nikde inde na svete nenájdeme(KRIŽAN 2007: 126).

Pôvod tohto zvláštneho územia je prozaický: asi pred tromi miliónmi rokov dve činné sopky pokryli celé územie lávou a tufom. Najprv erózia, neskôr človek vytvorili v pomerne mäkkej hornine stovky jaskýň premenených na podzemné príbytky, chrámy, kaplnky, obytné priestory. Ide o nepravú architektúru, celý priestor je vytesaný do skaly (VARŠÍK 1986:250). Sú tu jednodňové kaplnky, kostoly a baziliky, ktoré vznikli v 9.-11.storočí, teda v čase Byzantskej ríše, práve v tomto období sa do Kapadócie uchýlili mnohí kresťanskí vierozvescovia a mnohé jaskyne im boli dobrým obydľím. Rozširovali ich, zdobili, tesali sochy, maľovali na steny (VARŠÍK 1986: 259).

Monumentálne poňatie kompozície, zbežné podanie a predovšetkým jasné farby svedčia o tom, že tu ide o výtvarný prejav ľudovej tradície. Na stenách sú najčastejšie zobrazení svätí- patróni kostolov, zástupy apoštolov, prorokov, biskupov (KRIŽAN 2007: 128).

Obrázok 2 Obydlia v skalách

Zdroj: whc.unesco.org. Turecko. 2012. Uverejnené na internete:
(<http://whc.unesco.org/en/list/357>).

Bývalý mníšsky komplex Göreme je však len jeden z mnohých, ktoré sa v regióne Kapadócie nachádzajú, je tu viac ako 1100 kostolov postavených v období od raného kresťanstva až po 13. storočie

Pár kilometrov na sever od Göreme sa nachádzajú jedny z najunikátnejších sopečných vyvrenín, v turistickej literatúre uvádzané ako Čarovné komíny. Na skutočných skalách, zväčša ihlanovitého tvaru, niekedy až dvadsať metrov vysokých akoby vyrastal jeden, dva, tri, niekde aj štyri hríby, svetlé bledohnedé nožičky a tmavšie tmavohnedé klobúčiky. Čarovné útvary boli stáročiami vytvárané dažďom, snehom a eróziou. Pôsobením vetra však majú najčastejšie špicatý tvar (ANTALA a kol.1997:209).

Kultúrny význam Kapadócie uznala turecká vláda a nechala množstvo kaplniek zreštaurovať. Napriek tomu sa dá povedať, že okolie Göreme ešte neprezradilo všetky svoje tajomstvá a veľký prínos k dejinám kresťanského umenia nebol doteraz dostatočne ocenený.

Obrázok 3 **Čarovné komíny**

Zdroj: vsetkooturecku.sk. Čarovné komíny. 2012. Uverejnené na internete: (<http://www.vsetkooturecku.sk/sk/55/REPORTAZE-A-CESTOPISY>).

Ďalšou zvláštnosťou Kapadócie sú podzemné mestá, ktoré boli využívané ako úkryty už okolo roku 1200 pr.n.l. v období doznievajúcich otrokárskych vzťahov. Arabskí

dobyvatelia potrebovali lacnú pracovnú silu a nachádzali ju v Kapadóci. Obyvatelia si vyhlbovali podzemné bludiská, neskôr ich zdokonaľovali, prehlbovali, rozširovali. Prítomnosť kostolov, škôl či lisov na víno naznačuje, že sa sem ukrývali kresťania v období ich prenasledovania (VARŠÍK 1986: 263).

Catal Hüyük- v preklade Vidlové mohyly je lokalita, ktorá poskytuje obrovské množstvo zážitkov. Vedci sem našli kamenné nástroje, primitívne artefakty a skameneliny potravín, dokazujúce, že ľudia- lovci sem žili už od roku 20 000 pr.n.l. Ďalej dokázali, že o 10 000 rokov neskôr pestovali pšenicu a jačmeň, chovali prvý dobytok a pri pastve im pomáhali psi. Bolo potvrdené, že o ďalších 2000 rokov sa začali objavovať prvé spoločnosti. Archeologické nálezisko priťahuje pozornosť nielen vedcov, ale aj turistov, ktorí sa pri prehliadke mesta dozvedajú, že bolo odhalených zatiaľ len 60 domov, čo predstavuje len 4 % z toho, čo je ešte v zemi. Predpokladá sa, že až v roku 2018 odhalia Catal Hüyük celý. Na objasnení dávnej histórie spolupracujú vedci z celého sveta a a chcú ukázať svetu, že tento archeologický projekt je projektom tisícročia (KRIŽAN 2007:140).

5.2 Veľká mešita a nemocnica v Divriği

Oblasť Anatólie bola podmanená Turkami na začiatku 11. storočia. V rokoch 1228-1229 založil v Divriği Emir Ahmet šáh mešitu s príhľou nemocnicou. Mešita má jediná modlitebňu a dve kupoly. Vysoko sofistikované technológie výstavby klenby a kreatívny typ dekoratívnej plastiky sú jedinečné rysy tohto majstrovského diela islamskej architektúry. Mešita v Divriği je typickým príkladom seldžuckých mešít v Anatólii, nemá dvor, kolonádu, ani miesto na očistu (umývadlo), všetky náboženské funkcie sú vykonávané v uzavretom priestore (HITZEL 2005: 29-30).

Ďaleko od komunikačných liniek vo východnej Anatólii boli hornaté oblasti v Divriği v 12.storočí obsadené Turkami, s ktorými sa spája obdĺžnikový komplex budov s nemocnicou a mešitou, v pozadí sa dvíha hrad. Najmä mešita má turistom čo ponúknuť. Každá zo 14 klenieb je úžasný technický výkon (VARŠÍK 1986: 312).

Z vonkajšej strany poskytuje komplex Divriği pútavý kontrast medzi nízkymi stenami obdĺžnikového tvaru a troma obrovskými bránami, ktoré poskytujú prístup do nemocnice na západe a do mešity na západe a severe. Na zoznam Kultúrneho dedičstva boli mešita a nemocnica v Divriği zapísané v roku 1985, rozkladajú sa na území o rozlohe 2016 hektárov (Unesco 2011: <<http://whc.unesco.org/en/list/358>>).

5.3 Istanbul - historické územia

Na zoznam svetového kultúrneho dedičstva UNESCO boli historické územia Istanbulu zapísané v roku 1985 a rozkladajú sa území o rozlohe 678 ha.

Vďaka svojej strategickej polohe bol Istanbul spojený s veľkými politickými, náboženskými a umeleckými zmenami po dobu viac ako 2000 rokov. Bol postavený na križovatke dvoch kontinentov, stal sa hlavným mestom Východorímskej, Byzantskej a Osmanskej ríše (VARŠÍK 1986: 36).

Výnimočnú svetovú hodnotu Istanbulu vidíme v jedinečnej integrácii architektonických diel, ktoré odrážajú stretnutie Európy a Ázie po mnoho stáročí a odráža ducha tvorivých géniov byzantských a osmanských architektov cez obrovský počet stavieb a k nim pridružených umeleckých diel. Patria sem taktiež opevnenia, kostoly, paláce s mozaikami a freskami, cisterny, hradby, mešity, náboženské školy či budovy kúpeľov.

Svetové dedičstvo zahŕňajú štyri zóny, znázorňujúce hlavné fázy vývoja histórie mesta, využívajúc svoje najprestížnejšie pamiatky:

- a.) Archeologický park na špičke poloostrova
- b.) Sülejmanova štvrť
- c.) štvrť Zeyrek
- d.) Pásmo hradieb

Staroveké mesto a hlavné mesto Východorímskej ríše je zastúpené Konštantínovým hipodrómom z roku 324 n.l. v Archeologickom parku, Valensovým akvaduktom v Sülejmanovej štvrti a Theodosiovým opevnením, ktoré sa nachádza v poslednej zo štyroch zón.

Hlavné mesto Byzantskej ríše je reprezentované niekoľkými významnými pamiatkami: v Archeologickom parku je Hagia Sofia a Kostol Svätej Ireny, ktoré boli postavené za vlády cisára Justiniána. V štvrti Zeyrek je starobylý kláštor Pantocrator, v Pásme opevnenia sa nachádza starý Kostol Božského Spasiteľa (teraz Kariye Camii) s nádhernými mozaikami a maľbami zo 14 - 15 st.(ISTANBUL 2006: 31-33).

Hlavné mesto Osmanskej ríše zastupujú pamiatky ako Topkapi palác a Modrá mešita v Archeologickej zóne, Šehzade a Sülejmanova mešita, ktoré postavil významný architekt Sinan za vlády Sülejmana Nádherného a pozostatky ľudového osídlenia - 525 drevených domov, zapísaných a chránených v Sülejmanovej štvrti (TURECKO 2010: 31-32).

Zároveň však treba dodať, že Istanbul je veľkomestom s populáciou presahujúcou 15 miliónov obyvateľov, čo zásadne zmenilo aj zachovávanie pamiatok v dôsledku industrializácie, priemyselného znečistenia a nekontrolovateľnej urbanizácie.

5.4 Chatuššaš- hlavné mesto Chetitov

Hlavné nálezisko chetitskej civilizácie sa rozprestiera v Anatólii, neďaleko dedinky Boğazkale, vzdialenej 190 kilometrov východne od Ankary. Mohutné šesťkilometrové hradby, postavené vysoko v horách kedysi chránili chetitské kráľovstvo.

Založenie chetitských štátov vedci odhadli na 20. storočie pr.n.l.- teda pred viac ako 4000 rokmi. Chetiti boli už vtedy vyspelým národom. Vedeli taviť a kovať železo, počas vojen používali vojnové vozy a ťažkoodencov(VARŠÍK 1986: 240).

Chatuššaš je jedným z najvýznamnejších starovekých nálezísk v Anatólii a je svedectvom, že Chetiti boli kultúrnym národom - boli nájdené paláce, obytné štvrte, výrobné haly, administratívne budovy, sklady, knižnice a archívy. Našli sa pracovné nástroje z bronzu, keramika hnedoružovej farby, pečatidlá, drobné umelecké predmety, ale aj plastiky a sochy (KRIŽAN 2007:116 a.n.).

Najcennejším nálezom bolo asi 10 000 popísaných hlinených doštičiek. Neznámy chetitský jazyk s klinovými znakmi asýrsko- babylonského písma sa považuje za najstarší z indoeurópskych jazykov. V roku 1915 ho rozlúštil český chetitológ Bedřich Hrozný(VARŠÍK 1986: 251).

Nálezy dokumentujú, že Chetiti boli známi humánnym usporiadaním spoločnosti s náboženstvom s vysokým zmyslom pre etiku. Svedčia o tom zákony vojenského, rodinného a trestného práva. Unikátne dokumenty písané klinovým písmom obsahujú rôzne anály, zmluvy s inými štátmi, diplomatickú korešpondenciu, záznamy z bojov.

Až dva kilometre severovýchodne od Boğazkale, mimo opevneného areálu Chatuššaš, sa nachádza chetitská svätina s kresbami vytesanými v skale- Yazilikaya, v preklade Skala s obrazmi. Kultové miesto bolo súčasťou rituálnych osláv spojených s príchodom nového roka. Reliéfy sú prakticky neporušené a nad jednotlivými postavami sú vysvetľujúce hieroglyfy (ANTALA a kol. 1997:195).

Zánik Starochetitskej ríše nie je dosiaľ presne objasnený. Predpokladá sa, že za rozvrat môžu nájazdy tzv. morských národov z gréckych súostroví, ako aj početné frýgické nájazdy, ktoré zničili chetitskú kultúru, písomné pamiatky aj celé mestá.

5.5 Nemrut Daği – pomník kráľa Antiochia

Zo všetkých archeologických lokalít východnej Anatólie najviac fascinuje 2100 metrov vysoký vrchol Nemrut Daği. Sochy ľudských a orlích hláv na úpätí umelo navíšeného kužeľa z drobne nasekaných, takmer rovnako veľkých kameňov zostávajú záhadné, aj keď sa vie, že pod kameňmi je pochovaný kráľ Antiochios I.(69-34 pr.n.l). Počas života sa prehlásil za boha a dal si postaviť kláštorňý komplex na hore Nemrut Daği s obrovskými sochami bohov, veľkolepými terasami a nádhernými reliéfmi.

Stáli tu tri terasy, východná, západná a severná, všetky rovnaké. Každá z nich mala šírku 15 metrov a aj so sochami dosahovala výšku 10 metrov. Grécki a perzskí bohovia a vedľa nich kráľ Antiochios sedeli na trónoch a pod nimi sa vynímali detailne vypracované reliéfy (KRIŽAN 2007: 192). Východná terasa je pomerne zachovalá, iba hlavy sú oddelené od postáv. Keď bola terasa v plnej kráse, sedeli vedľa seba na trónoch bohovia Herkules, Apolón, Zeus, bohyňa Tyché a Antiochios, ktorý sa zaradil medzi bohov a jeho postava vyčnievala trochu nad ostatné. Po obidvoch stranách ich strážili orol a lev. Zo západnej terasy ostalo už len pár trosiek. Severná terasa vplyvom prírody neodolala, neostalo z nej takmer nič (TURECKO 2010:74).

Obrázok 4 **Nemrut Daği**

Zdroj : whc.unesco.org. Nemrut Dagi. 2012. Uverejnené na internete:
(<http://whc.unesco.org/en/list/448>).

Do roku 1881 o tomto mieste nikto nepočul. Objavil ho nemecký inžinier v osmanských službách, keď vymeriaval dopravné cesty. Rozsiahle archeologické vykopávky v roku 1953 pod vedením Američanov odhalili unikátnosť pamiatok a hora bola zaradená na zoznam svetového kultúrneho dedičstva UNESCO v roku 1987. Ročne ju navštívi tisícky turistov z celého sveta.

5.6 Hierapolis- Pamukkale

Pamukkale v preklade Bavlníkový hrad, je geologicky unikátny kopec s bielymi terasami a kaskádami, ktorý sa vypína 100 metrov nad údolím rieky Büyük Mederes (Veľký Mederes) a Hierapolis sú zrúcaniny starobylého mesta, spod ktorého ešte stále vyvierajú pramene horúcej vody. Ide o turistické skvosty, azda aj najviac vyhľadávané a fotografované turecké lokality. Na zoznam UNESCO boli zapísané v roku 1988 z dôvodu ochrany týchto unikátnych pamiatok.

Z vyvýšeniny vyvierajú horúce pramene, čo je základný predpoklad na usadzovanie travertínu. Ich voda je totiž bohatá na minerály ako železo, horčík a soli, ktoré sa v nej rozpustili pod zemským povrchom. Len čo voda dosiahne na zemský povrch, začne sa ochladzovať, vápnik sa vylučuje a začne sa usadzovať na dne prameniska. Keď sa jedno dno celkom vyplní travertínom, rozvetvený prúd tvorí vejárovito ďalšie vrstvy (ANTALA a kol. 1997: 218).

Tento nevšedný úkaz sa vytvára už 15 000 rokov a má úctyhodnú veľkosť- je 2,5 kilometra dlhý, 0,5 kilometra široký a 100 metrov vysoký. Návšteva tohto miesta patrí k nevšedným zážitkom.

Planina západnej Anatólie bola obývaná už v 6. storočí pr.n.l., keď si tu Lýdovia založili prvú osadu. Terapeutické vlastnosti prameňov využil už pergamský kráľ Eumenés v 2. storočí pr.n.l. a nad bielou horou založil mesto Hierapolis, ktoré sa postupne premenilo na veľké liečebné, umelecké a náboženské centrum a prosperovalo najmä vďaka termálnym kúpeľom. Na východ od kúpeľov sú zvyšky antického chrámu, ruiny mohutného mestského opevnenia a hlavná kolonáda spájajúca dve brány: severnú a južnú (VARŠÍK 1986: 359).

Najkrajšou a azda najzachovalejšou stavbou antického Hieropolu je divadlo, ktoré kedysi pojalo 20 000 divákov. V súčasnosti sa sem každoročne koná medzinárodný

kultúrny festival. Tradícia v Hierapolise sa udržiava na počesť apoštola Filipa, veľkého prianivca umenia, ktorý bol neďaleko ukameňovaný a ukrižovaný (TURECKO 2010 : 88).

V minulých rokoch bol prístup turistov na vodné plochy obmedzený a vláda v rámci záchrany Pamukkale pred znečistením musela utlmiť rozvoj cestovného ruchu avšak odborníci problém vyriešili a dnes pod Bavlníkovým hradom znovu ožívajú hotely a kúpaliská s termálnou vodou . Prepojili prírodný úkaz s historickými ruinami pre dokonalý zážitok (KRIŽAN 2007:79).

5.7 Xanthos- Letoon

Xantos – Letoon bol na zoznam svetového kultúrneho dedičstva UNESCO zapísaný v roku 1988 a rozkladá sa na ploche 126 hektárov.

Xantos bol kedysi hlavným a jedným z najmocnejších miest lýkijského spolku. Bol postavený na skalách vysoko nad riekou Esen Cayi (kedysi to bola rieka Xanthos), ale aj napriek tejto strategicky výhodnej polohe bol niekoľkokrát obliehaný nepriateľskými vojskami (TURECKÉ STREDOMORIE 2003:69).

Lýkovia boli jedni z morských národov, ktorí napadli Chetitskú ríšu okolo roku 1200 pr.n.l. Prišli pravdepodobne z Kréty, aby sa zúčastnili trójskej vojny. Počas 500 rokov spáchali Lýkovia dvakrát spoločnú samovraždu, aby nemuseli žiť pod cudzou nadvládou, boli veľmi lojálni k svojim tradíciám a aj dnes poľnohospodári stavajú podobné drevené domy a stodoly ako sa našli vo vykopávkach.

Areál starovekých pamiatok je veľmi rozľahlý. Zostatky divadla, akropoly a byzantského kláštora tu takmer splyývajú s prírodou, výrazne vystupuje len niekoľko lýkijských hrobiek a sarkofágov na ktorých sa nachádzajú najdlhšie a najdôležitejšie texty v lýkijskom jazyku. Sú to hlavné pamiatky jedinečného indo – európskeho jazyka, ktorý dávno zmizol (VARŠÍK 1986: 369).

Takzvaný pomník Nereid bol v 19. storočí prevezený do Londýna. Pomník Harpyí nad divadlom, monolitický pilierový náhrobok s napodobneninami starostlivo vypracovaných reliéfov ukazuje scény zo života zomrelého, objavil ho britský archeológ Charles Fellows (TURECKÉ STREDOMORIE 2003: 70).

Bohaté množstvo lýkijských hrobiek v Xante a Letoone umožňujú porozumieť svojskému kultúrnemu fenoménu Lýcie, vďaka nim mesto opäť povstalo z trosiek.

5.8 Safranbolu

Mesto Safranbolu sa nachádza v oblasti Čierneho mora, bolo osídlené už v staroveku, o čom svedčia archeologické vykopávky. Turci ho dobyli v 11. storočí a od 13. storočia sa stalo významným centrom karavánového obchodu. Karavánový obchod dosiahol vrchol v 17. storočí kedy začína byť potrebná výstavba budov pre obchodníkov. Vznikajú obchody, stajne, kúpele, hotely- známy Cinco Inn má 60 izieb a bol postavený v rokoch 1640- 1648. Najvýznamnejšie stavby sú však späté so 14. storočím, kedy bola postavená Stará mešita, Staré kúpele a medresa Sülejmana pašu.

Safranbolu je typické osmanské mesto, ktoré pretrvalo do dnešných dní. Na základe jeho kľúčového postavenia v karavánovom obchode a kvôli tomu, že bolo po mnohé stáročia hlavným obchodným spojením medzi Európou a Orientom sa mesto tešilo veľkej prosperite a výsledkom bol určitý štandard vo verejnej a súkromnej architektúre. Mesto vyrástlo pozdĺž hlavnej trasy obchodu (HITZEL 2005: 231).

Skladá sa zo štyroch častí: prvé je trhovisko vo vnútri mesta známe ako Cukur, leží v dolnej časti mesta. Centrum je trhovisko obkolesené domami a dielňami remeselníkov, kováčov, obuvníkov a textilných robotníkov. Staršie domy sú z drevených tráv, vyplnených rôznym materiálom, boli to extrovertné domy, obrátené do ulice početnými oknami a vymaľované pastelovými farbami (HITZEL 2005:232). Oblasť je trojuholníkového tvaru obkolesená riekami. Ďalšia oblasť Kiranköy, má podobne ako Cukur, úzke, zakrivené ulice, pokryté kamennou dlažbou. Oblasť Bağlar sú vinice a posledná oblasť je oblasť osídlenia mimo historických štvrtí.

Mesto Safranbolu zaradili na zoznam svetového kultúrneho dedičstva UNESCO v roku 1994. Aj dnes v dielňach remeselníkov pracujú potomkovia obuvníkov, ktorí kedysi šili čižmy pre osmanských bojovníkov.

5.9 Trója

Trója ďakuje za svoju slávu vojne. Podľa Homérovej Iliady bojovali v trójskej vojne Gréci po dobu desať rokov o krásnu Helenu, ktorú uniesol Paris z gréckej Sparty do Tróje. Grécki obliehatelia zvíťazili tak, že predstierali ústup a zanechali pred bránami mesta dreveného koňa, v ktorom sa ukrývali najodvážnejší bojovníci. Nič netušiaci Trójania zatlačili koňa do mesta a koniec tohto príbehu všetci dobre poznajú.

Trója- jedna z najstarších a najlegendárnejších lokalít starovekého sveta bola obývaná už 3000 rokov pr.n.l. Poloha na pobreží a obchodné styky prinášali obrovské materiálne výhody a bohatstvo pre trójskych panovníkov. Objavil ju nemecký archeológ Henrich Schliemann na konci 19. storočia. Slávny zlatý poklad bol odvezený do Berlína a po vojne sa v roku 1993 oficiálne zjavil v Puškinovom múzeu v Moskve.

Priamo v Tróji sa zachovali len pomerne nezáživné zrúcaniny hradieb, ale aj tie sa môžu v spojení s určitými znalosťami, s ktorými sem každý návštevník prichádza, premeniť na nevšedný zážitok. Veď tu boli aj králi ako Xerxes, Alexander Veľký, Caesar či Hadrián. V neďalekom pohorí Ída sa zas mala odohrať známa súťaž krásy, ktorej rozhodcom bol trójsky princ Paris. Jablko na znak víťazstva dal Afrodite a za odmenu od nej dostal krásnu, ale vydatú Helenu.

Máloktorá lokalita bola podrobená takému archeologickému výskumu ako práve Trója, práce stále pokračujú a okrem domáceho ministerstva kultúry na ne prispievajú aj známe svetové organizácie. Trója bola na zoznam UNESCO zapísaná v roku 1998 a denne ju navštívia tisícky turistov z celého sveta.

5.10 Selimova mešita a komplex v Edirne

Selimova mešita a komplex okolo nej je dielom slávneho osmanského architekta Sinana, ktorý bol dvorným architektom troch po sebe nasledujúcich sultánov : Sülejmana Nádherného, Selima II. a Murada III. Dožil sa úctyhodného veku 97 rokov.

Počas svojho života Sinan projektoval nádherné mešity, paláce, mauzóleá, útulky pre karavány, kúpele, nemocnice, školy, akvadukty a mosty. Medzi mešity, ktoré projektoval patria napríklad Sülejmanova mešita v Istanbule, mešita princeznej Mihrimah, dcéry Sülejmana, opravil Hagiu Sofiu, no za jeho životné dielo sa považuje Selimova mešita v Edirne, ktorú začal stavať ako 78 ročný (KRIŽAN 2007: 40).

Podľa odborníkov je Selimova mešita v Edirne najkrajšia zo všetkých, ktoré Sinan postavil. Dosiahol pri nej umelecké spojenie dizajnu, architektúry, mozaikových dekorácií a kamenárskych prác. Nad osemnástimi kupolami, ďalšími polokupolami a oblúkovými oknami sa vypínajú do 72 metrovej výšky štyri štíhle minarety. Na obdĺžnikovom dvore je v strede očistná fontána. Nad obrovskou vnútornou miestnosťou sa vypína kupola s rozpätím 31,5 metra, spočíva na ôsmich pilieroch. Stĺpy a steny modrozelenej farby sú

zdobené citátmi z koránu. Mramorová kazateľňa a modlitebný výklenok- mihrab sú obložené nádhernými vzorovanými modrými obkladačkami (HITZEL 2005: 188).

Obrázok 5 **Selimova mešita**

Zdroj: whc.unesco.org. Selimiye Mosque and its Social Complex.2012. Uverejnené na internete:(<http://whc.unesco.org/en/list/1366/gallery/>).

Vpravo za stĺpmi sa nachádza knižnica, vľavo boli súkromné priestory sultánov. Hneď vedľa mešity je budova, voľakedy škola koránu, v súčasnosti etnologické a archeologické múzeum. Selimova mešita symbolizuje mocenský a umelecký symbol osmanskej ríše (VARŠÍK 1986: 159).

Na zozname UNESCO sa Edirne ocitlo iba nedávno v roku 2011. Je škoda, že väčšina turistov prichádzajúcich do Turecka len prechádza cez Edirne a ponáhľa sa do Istanbulu, vzdialeného 200 km. Edirne je vzdialené 18 km od hraníc s Bulharskom a Gréckom a stojí za to, ho navštíviť.

ZÁVER

Turecká republika je krajina s nespočetnými predpokladmi a potenciálom pre rozvoj cestovného ruchu. Je to krajina bohatá na históriu, historické a prírodné pamiatky. Najvýznamnejšie z nich boli zapísané na zozname svetového kultúrneho dedičstva UNESCO, sú špecifické a cieľom ich zaradenia do programu je katalogizovať a zachovať kultúrne a prírodné miesta mimoriadneho významu ako spoločné dedičstvo ľudstva, boli predstavené v práci, ale je ešte veľa ďalších, nespomenutých pamiatok, ktoré sú využívané v cestovnom ruchu Turecka, sú cieľom turistov z celého sveta a krajina má z nich hospodársky profit. Turecko patrí medzi 20 zakladajúcich krajín UNESCO a má aktívnu účasť v činnostiach pri upevňovaní kultúrnych, vzdelávacích a vedeckých vzťahov vrámci organizácie.

Pri slove Turecko si predstavíme Istanbul s jeho mešitami, historickými pamiatkami, predstavíme si svet orientu. Na druhej strane, predstava Turecka ako krajiny s dlhými piesočnými plážami, prímorskou klímou a rastlinstvom je tiež často rozšírená, len málo ľudí vie, čo sa v Turecku nachádza, preto by som odporúčala zvýšiť informovanosť o krajine, či už v médiách, na internete a podobne. Kladne hodnotím vysielanie tureckých seriálov, tie nám však veľa o skutočnom živote, kultúrno- historických pamiatkach či prírodnom potenciáli veľa nenaznačia, ale vidím v tom pozitívum, vrámci spropagovania krajiny.

Pre slovenských turistov nie je krajina až tak finančne nedostupná, je však aj pravdou, že veľa ľudí má obavy z tejto islamskej krajiny, no každému turistovi má čo ponúknuť. Krajinu vlani navštívilo celkom 36 miliónov zahraničných turistov. Za popularitou stojí niekoľko faktorov, či už lepšie podmienky pre získanie víz, rozvoj internetu v Turecku, ale aj fakt, že v krajine je relatívne pokoj a mier. Najpopulárnejšie sú predĺžené víkendy v Istanbule alebo kombinované dovolenky po zaujímavých miestach zakončené pobytovou dovolenkou na pobreží. V poslednej dobe začínajú byť obľúbené pobytové dovolenky pri Egejskom a Stredozemnom mori s čím je spojený rozvoj v oblasti stavebníctva, zdravotníctva, poľnohospodárstva o ostatných častí hospodárstva krajiny.

V bakalárskej práci sa nám podarilo charakterizovať kultúrno – historický potenciál Turecka. Jednotlivé čiastkové ciele, ako charakterizovanie kultúrneho dedičstva, opísanie Turecka a jeho pamiatok zo zoznamu UNESCO, vytyčené v úvode práce boli naplnené.

Týmto bol dosiahnutý hlavný cieľ práce a to predstaviť Turecko ako krajinu s kultúrno-historickým bohatstvom.

Práca môže v budúcnosti slúžiť pre širšie spracovanie danej problematiky, poprípade ako podklad ďalšieho výskumu alebo diplomovej práce. Mala informačný charakter, s cieľom poskytnúť fakty o hmotnom kultúrno- historickom potenciáli krajiny.

LITERATÚRA A PRAMENE

ANTALA, B. a kol. *Veľké dobrodružstvo*. Bratislava : Printservis, 1997. 261 s. ISBN 80-88755-47-6.

Deklarácia NR SR o ochrane kultúrneho dedičstva. [online]. 2001. [cit. 2012-04-03].

Dostupné na internete: <<http://www.culture.gov.sk/kulturne-dedicstvo/ochrana-pamiatok/vysledky/deklaracia-o-ochrane-pamiatok>>.

HITZEL, F. *Osmanská ríše*. Praha : Nakladatelství Lidové Noviny, 2005. 303 s. ISBN 80-7106-567-6.

HOFMANN, J. *Istanbul*. Praha : Nakladatelství Jan Vašut, 2010. 128 s. ISBN 978-80-7236-710-0.

KAŠKA, P. a kol. *Istanbul*. Praha: Divadelní a literární agentura Praga, 2006. 124 s. ISBN 3-8297-6346-8.

KRIŽAN, Ľ. *Krok za krokom po Turecku*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2007. 224 s. ISBN 978-80-89208-55 -5.

The World Factbook – Turkey. [online]. 2012. [cit. 2012-01-12]. Dostupné na internete: <<https://www.cia.gov/library/publications/the-worldfactbook/geos/eg.html>>.

TOLLE, B. *Turecké Stredomoří*. Praha : Divadelní a literární agentura Praga, 2003. 130 s. ISBN 3-8297-6054-X.

Turecko [online]. 2012. [cit. 2012-03-22]. Dostupné na internete: <http://cestovanie.sme.sk/cest_lokalita.asp?kr=78>.

Turecko- dedičství UNESCO [online].2009. [cit. 2012-03-20]. Dostupné na internete: <http://mujpruvodce.cz/vismo/dokumenty2.asp?id_org=600028&id=1373&p1=1072>.

Turecko- základné informácie o krajine [online].2011.[cit.2012-02-04]. Dostupné na internete:<<http://www.businessinfo.cz/cz/sti/turecko-zakladni-informace-o-teritoriu/1/1000802/>>.

Turizmus v Turecku [online]. 2010. [cit. 2012-03-26]. Dostupné na internete: <<http://www.voyagemagazin.sk/2012/02/turizmus-v-turecku-rastie-zavratnou-rychlostou/>>.

Turkey- UNESCO World Heritage Center [online]. 2012. [cit. 2012- 01-03]. Dostupné na internete:< <http://whc.unesco.org/en/statesparties/tr>>.

VARŠÍK, M. *Na hranici vekov a svetadielov*. Praha : Pravda, 1986. 402 s. ISBN 75-070-86.

Všetko o Turecku [online]. 2009.[cit. 2012-03-15]. Dostupné na internete:
<<http://www.vsetkooturecku.sk/sk/3/KULTURA-A-HISTORIA>>.

ZWETTLER, O. *Lexikón Zemí*. Praha : Fortuna Print, 2003. 503 s. ISBN 80- 7321-038-X.